

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович

УДК 373.1: 140.8

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(XX СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

ТЕРНОПІЛЬ- 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Херсонському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: член-кореспондент АПН України,

доктор педагогічних наук, професор

СИДОРЕНКО Віктор Костянтинович,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

завідувач кафедри методики навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

АДАМЕНКО Олена Вікторівна,

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка, декан

факультету допрофесійної підготовки;

доктор педагогічних наук, професор

СТЕПАНЮК Алла Василівна,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира

Гнатюка, завідувач кафедри методики викладання біології;

доктор педагогічних наук, професор

ПОПОВА Олена Володимирівна,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,

професор кафедри загальної педагогіки.

Захист відбудеться *27 листопада 2009 року о 10 год.* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Автореферат розісланий *26 жовтня 2009 року.*

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

В.М.Чайка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Швидкі динамічні перетворення сучасного суспільства зумовлюють необхідність прийняття людиною виважених рішень щодо взаємодії з навколишнім середовищем та посилюють актуальність проблеми цілісного сприйняття дійсності особистістю. Водночас інформація про навколишній світ досить масштабна й різнопланова та подвоюється кожні 6-7 років, створює труднощі повноцінного засвоєння людиною наукової інформації, особливо за умов багатопредметного шкільного навчання.

Сучасна шкільна освіта України поступово відходить від різнопредметності й починає вибудовувати зміст навчання на підґрунті галузевого принципу, спрямованого на інтеграцію знань: узагальнену інформацію про світ школяр сприймає через усвідомлення й експлікацію отримуваних знань у власну картину світу, що існує у свідомості учня і є основою для суб'єктивного сприйняття об'єктивного світу.

Найбільш адекватне усвідомлення учнем навколишньої дійсності базується на наукових знаннях про світ, сприяє формуванню й наукової картини світу, дозволяючи об'єктивно сприймати інформацію і більш виважено приймати рішення в ході взаємодії з реальністю. У свою чергу наукова картина світу, яка інтегрує наявні в суспільстві наукові знання та засвоюється учнем у процесі навчальної діяльності, є підґрунтям для формування власної наукової картини світу. Сформувати в учня таку картину – означає оптимізувати його взаємодію з навколишнім середовищем.

Необхідність формувати в учнів наукову картину світу знайшла відображення в законодавчій базі та нормативних документах Міністерства освіти і науки України, в навчальних програмах загальноосвітніх навчальних закладів (особливо в програмах дисциплін природничого циклу, де передбачено формування у свідомості учнів сучасної природничо-наукової картини світу).

Природничо-наукова картина, як і мовна, технічна та інші, є складовою наукової картини світу, що формується в школяра на основі засвоєння накопичених людством знань і поданих у тій послідовності й взаємозв'язку, котрі визначаються логікою науки і вивченням навчального матеріалу. При цьому учень користується існуючою на певному історичному етапі науковою картиною світу. Вона складається з уявлень про навколишній світ із тією об'єктивною точністю, яка є в даний момент, а відтак проблему єдності й багатовимірності знань і розуміння навколишнього світу необхідно розглядати з урахуванням історичного розвитку людства і освіти.

Відповідно до реалій науково-технічного і соціального розвитку підвищуються вимоги суспільства до змісту, обсягу та рівня підготовки учнів. Водночас у школі вивчається незначна частина накопиченої людством інформації, ще менше формується цілісних знань й умінь і поведінкових компонентів діяльності, засвоюється суб'єктивних узагальнених знань і поведінкових компонентів діяльності. Досить часто причиною цього є предметна система

навчання, за умов якої наукові знання даються дітям тільки в межах певної науки, адже кожен шкільний предмет, а іноді окремих розділ чи навіть тема формують в учнів виокремлені фрагменти наукової картини світу, котрі у свідомості дитини не пов'язуються з аналогічними її частинами, що виникли під час вивчення інших дисциплін, тем чи розділів. Тому в школярів виникають складнощі щодо цілісного сприйняття навколишньої дійсності. Як наслідок, побутові й професійні дії особистості часто здійснюються на основі обмеженої наукової картини світу без вичерпного розуміння наслідків антропогенного впливу.

Отже, формування в школярів цілісної наукової картини світу досягається лише в процесі отримання інтегрованої наукової інформації. Своєрідними інтеграторами знань виступають комплексна система навчання, міжпредметні зв'язки, інтегровані навчальні дисципліни, практичні та лабораторні роботи тощо. Однак питання обґрунтування шляхів розв'язання досліджуваної проблеми, виокремлення засобів її реалізації, породжують значні утруднення.

Відповіді на ці та питання спроможні дати педагогічний доробок і досвід роботи вітчизняних шкіл у попередні історичні періоди. Аналіз педагогічної спадщини свідчить, що шкільна освіта ХХ століття характеризується суттєвими змінами й суперечностями щодо організації й змісту навчання та кардинально різними підходами (принципами, методологією, теорією, методикою) до засвоєння цілісних знань школярами. Ці зміни були зумовлені, по-перше, тим, що на межі століть спостерігалось загострення цивілізаційних та освітніх проблем. По-друге, в цей період відбулась низка революційних, військових та політичних подій, котрі значною мірою вплинули на організацію й зміст шкільної освіти всіх країн й України зокрема. По-третє, у зв'язку з інтенсивним розвитком науки і виробництва шкільна освітня галузь розвивалась надзвичайно швидкими темпами. По-четверте, у кінці ХХ століття відбулись глобалізаційні процеси в освіті й спостерігалась тенденція до уніфікації різних систем навчання. По-п'яте, на початку й наприкінці ХХ століття в Україні активно розбудовували освіту на національному підґрунті. По-шосте, протягом століття вдосконалювалися наявні і створювалися нові типи шкіл, набули науково обґрунтованого характеру зміст освіти, методика навчання, навчально-матеріальна база загальноосвітніх навчальних закладів тощо. По-сьоме, на зламі ХХ-ХХІ століть розпочато системне вивчення процесів формування в учнів наукової картини світу у вітчизняній школі в різні історичні періоди.

На сучасному етапі значно підвищився інтерес до дослідження проблем історії педагогіки, загальні основи якої відображено в наукових працях О. Адаменко, А. Богуш, Л. Вовк, М. Євтуха, Т. Завгородньої, І. Зайченка, С. Золотухіної, В. Кравця, М. Левківського, О. Попової, О. Савченко, О. Сухомлинської, М. Фіцули, М. Чепіль, М. Ярмаченка та інших учених.

Результати аналізу історико-педагогічних джерел ХХ століття свідчать, що у вітчизняній педагогічній проблемі дослідження присвячено чимало праць. Частково ці питання

висвітлювалися Б. Грінченком, М. Корфом, Н. Левицьким, М. Пироговим, Г. Сковородою, К. Ушинським та іншими видатними педагогами, які у своїх роботах окреслювали шляхи формування в учнів системних знань, умінь і навичок, світоглядних уявлень. Проблеми узагальнення знань з природничих дисциплін досліджували Н. Буринська, К. Гуз, І. Душина, Н. Кузнєцова, Б. Комісаров, О. Мягков, В. Розумовський та ін. Питання формування наукового світогляду вивчали Р. Арцишевський, П. Гуревич, Є. Думаненко, Б. Кедров, Л. Корміна, С. Кримський, Ю. Руденко, В. Стьопін, В. Халамендик та ін. Становленню світогляду викладачів і вчителів приділялася увага в працях А. Андрєєва, В. Беха, В. Галузинського, В. Корнієнко, В. Малахова, Н. Миропольської, В. Оржехівської, Л. Потапюк, М. Стельмаховича, Ю. Фоміних, В. Черноволенко, М. Ярмаченка та ін. Формуванню художнього світогляду присвячено праці М. Бахтіна, О. Рудницької, Г. Мартянової. Інтеграція в навчальній діяльності досліджувалася І. Козловською, В. Сидоренком, Т. Тхоржевською та ін. Проблеми формування наукового світорозуміння та наукової картини світу вивчали В. Єфіменко, В. Ільченко, Є. Монозон, М. Мостепаненко, В. Мутановський, А. Степанюк та ін. Учені Є. Вігнер, С. Гончаренко, В. Готт, М. Гарднер, Б. Кедров, І. Пригожин, А. Фурман, Г. Ліванова, П. Еткінс та інші досліджували загальні та окремі питання формування в школярів наукової картини світу.

Проте, незважаючи на проведені численні розвідки різних аспектів зазначеної проблеми, фундаментальне дослідження процесу формування в школярів наукової картини світу в історії розвитку української школи ХХ століття відсутнє. Це ускладнює окреслення перспектив організації процесу формування наукової картини світу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Актуальність проблеми дослідження підтверджується наявними в шкільній системі освіти ХХ століття суперечностями між:

- соціально зумовленими вимогами та прагненнями особистості до формування цілісної наукової картини світу й підходами до його реалізації в навчально-виховному процесі школи в різні історичні періоди;
- об'єктивно стрімким збільшенням обсягу наукових знань і застарілими методиками і технологіями формування цілісної наукової картини світу;
- необхідністю формувати в учнів цілісну наукову картину світу і фрагментарністю цього процесу в умовах предметної системи організації навчання в школі;
- суб'єктивним характером формування наукової картини світу в свідомості учня й об'єктивною логікою пізнання навколишньої дійсності;
- сприйняттям нових наукових знань школярем та наявною в нього „старою” картиною світу.

Методологічне, теоретичне та методичне обґрунтування проблеми формування цілісної наукової картини світу учнів у шкільній освіті залишається відкритим для подальших досліджень.

Необхідність формування наукової картини світу в підростаючого покоління українців,

актуальність цієї проблеми в умовах глобалізації освіти, недостатність наукових розробок з означеної проблеми, її соціально-педагогічна важливість зумовили вибір теми нашого дослідження „**Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (XX століття)**”.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексних науково-дослідних тем Херсонського державного університету „Актуальні проблеми підготовки вчителя сучасної школи” (державний реєстраційний номер 0198U007532) та Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів „Теоретико-методологічні основи вдосконалення системи освіти та поліпшення її кадрового забезпечення” (державний реєстраційний номер 0104U010624). Тему дисертації затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 2 від 17 листопада 2003 року) та погоджено в бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 17 червня 2003 року).

Мета дослідження: визначити теоретичні й методичні засади формування в учнів наукової картини світу в процесі історичного розвитку шкільної освіти України у XX столітті та виявити можливості використання набутого досвіду під час формуванні в сучасних школярів наукової картини світу.

Відповідно до мети окреслено такі основні завдання дослідження:

1. На основі вивчення й аналізу джерельної бази схарактеризувати методологічні принципи, теоретичні й методичні засади формування в школярів наукової картини світу в XX столітті.
2. Простежити еволюцію основних концептуальних підходів до формування в учнів наукової картини світу як продукту їх теоретичної й практичної діяльності в історико-культурному розвитку суспільного життя українців XX століття, виокремити й обґрунтувати історико-педагогічні етапи та провідні тенденції цього процесу.
3. Проаналізувати зміст шкільної освіти в школах України XX століття та з'ясувати його вплив на формування в учнів наукової картини світу.
4. Здійснити ретроспективний аналіз форм, методів і засобів формування в учнів наукової картини світу в умовах загальноосвітньої школи.
5. З'ясувати та обґрунтувати соціально-політичні, культурологічні, організаційно-педагогічні чинники формування в учнів наукової картини світу в різні періоди розвитку шкільництва XX століття.
6. Визначити напрями використання набутого досвіду формування в школярів наукової картини світу в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження: формування в учнів наукової картини світу в історії шкільництва.

Предмет дослідження: теорія та практика формування наукової картини світу в учнів загальноосвітніх навчальних закладів України в ХХ столітті.

Концепція дослідження ґрунтується на методологічному принципі історизму як квінтесенції дослідження; принципі синергетики як основи комплексного системного отримання знань про навколишній світ; положеннях про відносність наукових знань і сформованої на їх основі наукової картини світу; обмеженість знань людства в цілому та особистості зокрема; функціонування шкільної освіти як основи засвоєння людиною наукової картини світу; індивідуальний характер отримання знань і формування в учнів наукової картини світу.

В основу концепції дослідження покладено теорію пізнання особистістю дійсності; особливості пізнавального процесу та його суперечливий і багатогранний характер; принцип єдності історичного і логічного; системний підхід до формування наукової картини світу як продукту різнопланової діяльності людини та її творчості, що акумулює єдність і багатогранність світу; психологічні аспекти формування в дитини наукової картини світу; основні ідеї, що відображають розвиток природи й науки як складних і динамічних процесів, котрі забезпечують цілісність дослідження й надають інформацію щодо визначення змісту, форм і методів навчання, шляхів розвитку й організації освіти в загальноосвітніх школах.

Суть концепції дослідження полягає в тому, що наукова картина світу учня має конкретно-історичний характер і залежить від соціокультурного й історико-культурного стану суспільного життя, рівня розвитку науки та шкільної освітньої системи (зокрема методологічних і психолого-педагогічних принципів організації роботи загальноосвітніх закладів та навчально-виховного процесу в них, змісту навчання, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення тощо); наукова картина світу іманентно інтегрує знання, поняття дитини про навколишній світ та саму себе та надає особистості можливість усвідомити найбільш раціональну для конкретного історичного етапу взаємодію з природою, соціально-економічним життям і розвитком суспільства. Основою формування в учнів наукової картини світу є збагачення школярів інтегрованими знаннями і досвідом на підґрунті усвідомлення, впорядкування й узагальнення яких формується світосприйняття, світорозуміння й світовідчуття особистістю самої себе, навколишнього світу та взаємодії з ним.

Пріоритетними передумовами формування в учнів наукової картини світу є збагачення їх знаннями, уміннями й навичками з усіх предметів, інтегративний підхід до сприйняття учнями на уроках та в процесі життєдіяльності наукової інформації, комплексне осмислення ними навколишнього світу на підґрунті отриманих знань та життєвого досвіду, використання їх у практичній діяльності, цілісне оволодіння учнями узагальненими науковими знаннями і спрямування їх на розуміння природних і суспільних явищ, упровадження форм, методів і засобів навчання, спрямованих на узагальнення отриманих знань та розкриття можливостей застосування

їх у практичній діяльності.

Формування в школярів цілісної наукової картини світу потребує дослідження, осмислення й узагальнення даного процесу в історії становлення української школи та визначення основних тенденцій розвитку в ХХ столітті; постійного вдосконалення змісту навчання на основі врахування історичного розвитку людства, досягнень науково-технічного прогресу, здобутків наук про людину і природу; розробки адекватного навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчального процесу; впровадження інноваційних методик навчання; посилення мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності; підвищення рівня професійної підготовки вчителів щодо формування в учнів цілісної наукової картини світу.

Визначити пріоритетні напрямки даного процесу та спрогнозувати його подальший розвиток можна лише за умов здійснення критичного аналізу теоретико-методологічних підходів до проблеми формування в учнів наукової картини світу у вітчизняних школах ХХ століття, протягом якого значно зросли вимоги до шкільної освіти, обсягу і послідовності здобуття учнями системи знань.

Методологічною основою дослідження стали філософські положення теорії пізнання про єдність процесів, взаємовпливів та взаємозалежностей явищ навколишньої дійсності в конкретно-історичних умовах та з урахуванням рівня соціокультурного й історико-культурного прогресу суспільного життя; концептуальні положення системного аналізу теорії й практики педагогічних процесів; принципи науковості, цілісності та історизму; принципи культурно-антропологічного та парадигмального підходів, за яких історико-педагогічні процеси аналізуються в контексті співвідношення, становлення і розвитку культури; діалектична теорія взаємозв'язку, взаємообумовленості і цілісності явищ об'єктивної реальності; принципи єдності теорії та практики; синергетичний підхід до розгляду системи освіти як відкритої та здатної до самоорганізації; ідеї гуманізації та гуманітаризації навчання.

Методологічними орієнтирами дослідження стали висновки з наукових праць, присвячених філософським засадам освіти, теоретичним основам інтеграції та диференціації змісту освіти, проблемам формування в учнів цілісних уявлень про навколишній світ.

Теоретичною основою дослідження є основні положення про школу й освіту, зміст та сутність навчання, що репрезентовані в нормативно-правових документах (Закони України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті”, концепції національного виховання та реформування загальної середньої освіти, державні стандарти освітніх галузей); методологія вивчення історико-педагогічних явищ з позицій загальнолюдських цінностей (О. Адаменко, В. Андрущенко, Л. Вовк, В. Демиденко, Т. Завгородня, С. Золотухіна, І. Зайченко, В. Кравець, В. Кремень, Б. Митюрів, О. Попова, О. Сухомлинська, В. Сміль, М. Стельмахович, Т. Тхоржевська, М. Чепіль, М. Ярмаченко та ін.);

хронологічний підхід до розвитку та періодизації становлення освіти (М. Грушевський, О. Духнович, М. Євтух, В. Галузинський, В. Майборода, В. Струманський, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, К. Ушинський та ін.); психолого-педагогічні засади організації навчання в школах (М. Драгоманов, І. Зязюн, В. Мелешко, Г. Пустовіт, Л. Романишина, С. Русова, В. Сухомлинський, О. Савченко, Г. Суворова, та ін.); систематизації знань (В. Бейлінеон, І. Зверева, Д. Зуєв, І. Лернер, В. Лозова, В. Онищук, Л. Світков, К. Сосницький, М. Ушакова, В. Чайка та ін.); формування світоглядних уявлень школярів у навчально-виховному процесі (Р. Арцішевський, Є. Вігнер, С. Гончаренко, П. Гуревич, В. Ільченко, Б. Кедров, Л. Корміна, І. Почечуєв, Ю. Руденко, А. Степанюк, І. Шоробура) та ін.

Методи дослідження: на різних етапах наукового пошуку використано комплекс взаємодоповнювальних методів історико-педагогічних досліджень: *пошуково-бібліографічний* (систематизація та класифікація філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, архівних матеріалів, документів, періодичної преси з проблеми формування наукової картини світу); *логіко-історичний та концептуально-порівняльний аналіз* (порівняння теоретичних та психолого-педагогічних підходів до розв'язання зазначеної проблеми і визначення поняттєво-категоріального апарату, індуктивний метод, завдяки якому було з'ясовано основні концепції зміни змісту освіти та обґрунтовано етапи її розробки впродовж ХХ ст.); *загальнонаукові методи* (аналітичний, ретроспективний, історико-порівняльний, історико-генетичний, діахроній); *метод періодизації* (з метою визначення й розкриття теоретичних аспектів означеної проблеми, порівняння подій, явищ, відомостей і фактів, вивчення генези досліджуваного феномена); *емпіричні методи:* вивчення документів, де відображено масову педагогічну практику в різні історичні періоди; структурно-системний аналіз змісту, форм, методів і засобів навчання (узагальнення виявлених здобутків та їхньої інтерпретації щодо сучасної освіти; аналіз та узагальнення практики навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, окреслення можливостей творчого використання набутого досвіду формування наукової картини світу учнів).

Організація дослідження. Дослідження проводилося протягом 2001-2008 років у три етапи.

На першому етапі (2001-2003 рр.) проаналізовано філософську, соціальну, психолого-педагогічну, методичну літературу та нормативно-правові документи щодо формування наукової картини світу в учнів, визначено методологічні та теоретичні основи, з'ясовано суть і тлумачення досліджуваних понять у різні історичні періоди та сучасний стан проблеми, окреслено мету, завдання і на їх підґрунті обрано напрям дослідження.

На другому етапі (2004-2006 рр.) проведено подальший аналіз історико-педагогічних джерел, визначено структуру наукової роботи, логіку дослідження, виділено провідні тенденції та основні підходи до формування в учнів наукової картини світу, визначено соціально-політичні, культурологічні та організаційно-педагогічні чинники становлення шкільної освіти України.

На третьому етапі (2007-2008 рр.) завершено апробацію й опис результатів дослідження, проаналізовано, систематизовано та узагальнено отримані результати, обґрунтовано можливості формування наукової картини світу в сучасних умовах, сформульовано висновки дослідження.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* в історико-педагогічній науці:

- комплексно досліджено, осмислено й теоретично узагальнено процес формування в учнів наукової картини світу в історії становлення української школи, визначено основні тенденції його розвитку в XX столітті (ідеологізація, демократизація, національний характер освіти) та здійснено періодизацію (4 періоди із 5 субперіодами);

- з'ясовано теоретичні та методичні засади формування в учнів наукової картини світу як продукту теоретичної й практичної діяльності (наукові основи предметної та комплексної систем навчання, дослідження механізмів побудови змісту і структури шкільної освіти, мотиваційно-ціннісних та емоційно-вольових ставлень до світу, концептуальні підходи організації та залучення підростаючого покоління до навчання, реалізації доступності шкільного навчання, рівня освіти суспільства, матеріально-методичного забезпечення навчального процесу тощо) й визначено її структурні компоненти (фізична, хімічна, біологічна, технічна та інші картини світу) у шкільній освіті в різні історичні періоди;

- виявлено чинники, котрі впливали в XX столітті на формування в учнів наукової картини світу (ідеологія держави в різні періоди становлення, принципи організації освіти та її зміст, системи навчання, активність основних суб'єктів навчально-виховного процесу, його навчально-методичне та матеріально-технічне оснащення, забезпеченість навчальною літературою, початкове навчання рідною мовою, підготовленість учителів до формування в учнів наукової картини світу);

- охарактеризовано вплив змісту шкільної освіти, форм, методів та засобів навчання на формування в учнів наукової картини світу в різні історичні етапи функціонування загальноосвітньої школи (комплексної й предметної систем навчання, застосування школярами знань у практичній діяльності, проведення екскурсій в природу й на виробництво, лабораторно-практичних занять, унаочнення навчального матеріалу тощо);

- визначено позитивний (масове охоплення підростаючого покоління навчанням та підвищення рівня його освіченості, створення матеріально-технічної бази, постійна увага вдосконаленню змісту освіти тощо) та негативний (тотальна ідеологізація, вивчення предметів на марксистко-ленінській чи релігійній основі, залежність змісту шкільного навчання від ідеологічного дискурсу, уніфікація освіти тощо) вплив зовнішніх умов на організацію формування в учнів наукової картини світу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи України в досліджуваний період;

- доведено ефективний вплив на формування в учнів цілісної наукової картини світу

комплексної системи навчання, методу проєктів, дослідницької та експериментальної роботи, трудового, виробничого та профільного навчання, що вбачаються інтеграторами знань, та проілюстровано можливості їх застосування на практиці;

– сформульовано положення й висновки про генезу формування наукової картини світу, котрі дають підстави для усвідомлення, аналізу і прогнозування навчально-виховного процесу в сучасній загальноосвітній школі.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат щодо формування наукової картини світу та введено його у програму спецкурсу й навчальні посібники для студентів й учителів; роль та місце загальноосвітньої школи в процесі формування в учнів наукової картини світу; внесок К. Ушинського, В. Сухомлинського та інших вітчизняних педагогів у досліджуваний процес.

Подальший розвиток і конкретизацію отримали теоретичні уявлення про наукову картину світу школярів як основу інтегрованих уявлень про навколишню дійсність в різні періоди, а також можливості їх формування в умовах застосування в загальноосвітніх навчальних закладах комплексних і предметних систем навчання.

Практичне значення дослідження полягає в розробці спецкурсу „Формування в учнів наукової картини світу (XX століття)” для вчителів шкіл та студентів вищих навчальних закладів; укладанні до нього програми (рекомендована науково-методичним центром вищої освіти Міністерства освіти і науки України), методичних рекомендацій та чотирьох навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки України. Матеріалами дослідження доповнено тематику лекційних і семінарських занять до курсів „Педагогіка”, „Порівняльна педагогіка”, „Історія педагогіки”, „Теоретичні основи педагогіки”.

Отримані результати дають можливість використовувати набутий раніше досвід формування в учнів наукової картини світу під час організації сучасного навчального процесу.

Основні результати дослідження **впроваджено** в початковий процес Бердянського державного педагогічного університету (акт № 57/1626-01-45 від 22.09.2008 р.), Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського (акт № 01/892 від 07.10.2008 р.), Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (акт № 01-1/ 365 від 05.09.2008 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (акт № 01-08/1114 від 18.09.2008 р.), Університету менеджменту освіти АПН України (акт № 01-02/418 від 17.11.2008 р.), Херсонського державного університету (акт № 07-12/1305 від 09.09.2008 р.) та Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (акт № 04-11/929 від 03.11.2008 р.).

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані для вдосконалення дисциплін психолого-педагогічного циклу, розробки нормативних і варіативних курсів у педагогічних університетах, інститутах післядипломної педагогічної освіти, під час проходження педагогічної

практики студентів, навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, для написання навчальних програм, посібників, підручників для загальноосвітніх та вищих шкіл, хрестоматій та антологій з історії педагогіки, філософії освіти, теорії навчання і виховання, у процесі викладання педагогічних дисциплін у вищих та середніх педагогічних навчальних закладах і в системі підвищення кваліфікації вчителів, а також магістрантами, аспірантами, докторантами в наукових дослідженнях тощо.

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал роботи базується на документах і матеріалах офіційного характеру (законодавчих і нормативних актах урядів СРСР та УРСР, Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів незалежної України, постановках ЦК КПРС і КПУ та інших партійних і державних органів), постановках і розпорядженнях Міністерства народної освіти (Народного Комісаріату освіти, Міністерства освіти і науки), нормативних актах, що регулювали навчальну роботу загальноосвітньої школи України; документах й архівних матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, Центрального державного історичного архіву України, архіву громадських організацій, архіву Міністерства освіти і науки, державного архіву Херсонської області, відділу рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського та бібліотек Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, Херсонського державного університету, Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів; періодичних виданнях досліджуваного періоду, монографічних, дисертаційних дослідженнях; довідково-енциклопедичних виданнях; дидактичних джерелах (матеріали педагогічних читань і конференцій, методичні журнали і часописи ХХ століття, статті з питань педагогічного досвіду вчителів), у яких відбито становлення шкільної освіти; програмах, навчальних планах, підручниках і навчальних посібниках для загальноосвітніх шкіл, наукових доробках філософів, психологів і педагогів. До наукового обігу вперше введено невідомі й маловідомі документи та дослідження, статистичні дані з історії становлення і розвитку шкільництва в Україні. Результати проведених досліджень відбито публікаціях.

Географічні межі дослідження охоплюють українські території, котрі на початку ХХ століття входили до складу Російської імперії, а пізніше – Радянської України. У дисертації не розглядалися питання формування наукової картини світу в учнів шкіл, котрі функціонували на західноукраїнських землях до 1939 року, оскільки ці заклади підпорядковувалися урядам Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, виходячи з того, що мікро– і макросистеми освіти кожної країни унікальні, а тому організація і зміст начального процесу в них визначалися національними особливостями і станом розвитку освіти цих країн. Саме тому вони повинні розглядатися в межах окремих досліджень.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1900-2000 роки. Нижня межа зумовлена тим, що ХХ століття почалося з реформування царатом освітньої галузі. Верхня – кінець століття – пов'язано зі створенням освітньої системи незалежної держави.

Особистий внесок автора в одержаних наукових результатах. Ідеї та розробки, котрі належать співавторам навчальних посібників, у дисертаційному дослідженні не використовувалися. Автору належить ідея, організація, методологія й методика їх написання. У навчальних посібниках „Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи” (За ред. В.В. Кузьменка) здобувачем написано вступ, розділ 1, висновки; „Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів” (За ред. В.В. Кузьменка) авторськими є вступ, розділ 2, висновки; „Підготовка вчителів до формування в учнів полікультурної картини світу” (За ред. В.В. Кузьменка) дисертантом написано вступ, розділ 1, розділ 2 розділ 3.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечуються методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень історико-педагогічного дослідження; застосуванням комплексу взаємозумовлених наукових методів дослідження, що відповідають його об'єкту і предмету, меті й завданням; значною кількістю доповідей на науково-практичних конференціях різного рівня; ретроспективним логіко-системним аналізом матеріалів значної джерельної бази, зокрема архівних документів і матеріалів; масовим упровадженням у практику роботи педагогічних закладів освіти.

На захист виносяться:

1. Концептуальні засади формування в учнів наукової картини світу у історії становлення вітчизняних загальноосвітніх шкіл ХХ століття: теоретичні (знання, які розкривають діалектичний характер процесу формування наукової картини світу та використовуються під час розв'язання поставленої проблеми), методичні (сукупність норм і орієнтирів, що зумовлюють відбір змісту освіти, організаційних форм, методів та засобів навчання), організаційно-педагогічні (охоплення навчанням дітей шкільного віку, рівень освіченості суспільства та професійний рівень педагогів, матеріально-технічне та навчально-методичне забезпечення навчального процесу).

2. Періодизація розвитку підходів до формування в учнів наукової картини світу в досліджуваний період (4 періоди з 5 субперіодами).

3. Ефективність формування в учнів наукової картини світу розглядається на основі певних теоретичних та методичних засад, що впроваджувалися із урахуванням ідеології держави, принципів організації освіти та її змісту, системи навчання, активності основних суб'єктів навчально-виховного процесу, його навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення, наявності необхідної навчальної літератури, початкового навчання рідною мовою, підготовленості учителів до формування в учнів наукової картини світу.

4. Формування в учнів цілісної наукової картини світу в загальноосвітніх школах України відбувається більш ефективно за умов упровадження поєднаних у єдину структуру комплексної та предметної систем навчання, методу проектів, творчих, лабораторних та практичних робіт, екскурсій, практикумів; застосування комплектів навчальної літератури; запровадження комп'ютеризації, проектних методик, наочності, кінофікації, телебачення, навчально-методичних комплектів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження обговорено на 25 міжнародних: (Вінниця, 2002, 2004, 2006, 2008; Горлівка, 2006; Донецьк, 2004, 2005; Житомир, 2006; Івано-Франківськ, 2005; Київ, 2003, 2004, 2006; Київ-Житомир, 2005; Кіровоград, 2008; Львів, 2005; Одеса, 2005; Полтава, 2006, 2007; Сімферополь - Алушта, 2005; Тернопіль, 2007; Херсон, 2004, 2005, 2006; Хмельницький, 2003; Чернівці, 2004); 34 Всеукраїнських: (Вінниця, 2004; Житомир, 2007; Кіровоград, 2004; Переяслав-Хмельницький, 2004; Сімферополь, 2005; Херсон, 2001, 2002 – 4 конференції, 2003 – 3 конференції, 2004 – 4 конференції, 2005 – 6 конференцій, 2006 – 3 конференції, 2007– 4 конференції; Чернігів, 2007, Чернівці, 2003 – 2 конференції, 2006); 3 обласних (Херсон, 2002, 2006, 2007) науково-практичних та науково-методичних конференціях; Міжнародному науковому колоквиумі (Осієка, Хорватія, 2007), міжнародному конгресі - IV Слов'янські педагогічні читання (Черкаси, 2005); 5 всеукраїнських педагогічних читаннях: (Івано-Франківськ, 2004; Миколаїв, 2004; Полтава, 2005; Переяслав-Хмельницький, 2006; Херсон, 2006); Всеукраїнському семінарі-практикумі (Київ, 2005); всеукраїнському науково-методичному семінарі (Умань, 2005); всеукраїнському методологічному семінарі (Глухів, 2005); міжрегіональній науково-практичній конференції (Київ - Житомир, 2004); звітних наукових конференціях Інституту педагогіки АПН України (Київ, 2004, 2007); на семінарах і нарадах педагогічних керівників, курсах удосконалення вчителів при Південноукраїнському регіональному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів; на засіданнях кафедри педагогіки та психології Херсонського державного університету та кафедри менеджменту освіти Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (2002-2008).

Основний зміст дисертації відображено в 77 публікаціях (3 у співавторстві): 1 монографії, 39 статтях у фахових виданнях України, 19 статтях у наукових збірках і періодичних виданнях, 1 програмі спецкурсу (рекомендована науково-методичним центром вищої освіти Міністерства освіти і науки України), 1 навчально-методичній рекомендації, 12 матеріалах, тезах науково-практичних конференцій, 4 (3 у співавторстві) навчальних посібниках з грифом Міністерства освіти і науки України.

Кандидатську дисертацію „Дидактичні умови формування трудових умінь і навичок у студентів факультетів підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін” (спеціальність 13.00.01 –

теорія та історія педагогіки) було захищено у 1981 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (761 найменувань), 5 додатків. Загальний обсяг тексту дисертації становить – 581 сторінку. Основний текст – 397 сторінок. Робота містить 21 таблицю, 19 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження для подальшого розвитку сучасної освіти, зв'язок з науковими темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, концепцію, методологічну основу та методи і джерела дослідження. Розкрито наукову новизну отриманих результатів, теоретичне і практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів дисертації.

У першому розділі „Теоретико-методологічні засади дослідження” розглянуто історико-філософські передумови становлення поняття „наукова картина світу”, піддано аналізу процес, методологію, теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування картини світу з давніх часів і до сучасності, проаналізовано формування наукової картини світу як предмет наукових досліджень і доведено, що найбільш об'єктивне уявлення про світ дає людині картина світу, сформована на основі наукових знань.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що в різні історичні періоди люди спиралися на ту картину світу, яка існувала і була доступною для широкого загалу населення. Вона складалася на основі уявлень людей про навколишній світ із тією об'єктивною точністю, що існувала в суспільстві конкретної епохи та доповнювалась особистістю різноманітними відтінками з власного життєвого досвіду й отриманих знань. Наявною (власною) картиною світу людина користується до тих пір, доки вона не ввійде в протиріччя з об'єктивною дійсністю, і тоді на основі отриманих знань у неї замінюється відповідна частина картини світу. Цей процес триває протягом усього життя людини, але найбільш активно він відбувається в шкільні роки. Отже, дослідження змін картин світу показує нам не тільки спробу людства створити на основі наявних знань зрозумілу особистості картину світу, а й відображає основні етапи розвитку науки і шкільної освіти. На основі аналізу змісту формування в учнів наукової картини світу в дослідженні визначено такі періоди:

1) 1900 - 1917 роки – формування в учнів релігійної та гуманітарної картин світу на тлі відродження в Україні національної свідомості та розвитку масової початкової школи;

2) 1917 – 1920 роки – формування в учнів релігійної, гуманітарної (в тому числі національної) й природничо-математичної картин світу на основі введення загального безкоштовного обов'язкового початкового навчання;

3) 1920 – 1991 роки – формування в учнів наукової картини світу на підґрунті марксистко-ленінського вчення в обов'язковій початковій, восьмирічній і середній освіті:

– 1920 – 1932 роки – формування в учнів цілісної наукової картини світу в умовах створення національно-радянської освіти, в основі якої – комплексна система навчання;

– 1932-1958 роки – формування в учнів фрагментарної наукової картини світу в умовах переходу школи до введення обов'язкового семирічного навчання;

– 1958-1964 роки – формування в учнів фрагментарної наукової картини світу на партійних принципах в умовах переходу школи до обов'язкової восьмирічної освіти та переходом середніх шкіл до 11-річного навчання;

– 1965-1985 роки – формування в учнів наукової картини світу в умовах уніфікації і регламентації шкільної освіти з одночасним уведенням міжпредметних зв'язків та переходу школи до обов'язкової середньої освіти;

– 1986-1991 роки – формування в учнів наукової картини світу в умовах застосування в школах міжпредметних зв'язків та інтегрованих навчальних предметів;

4) починаючи з 1991 року – формування в учнів наукової картини світу в різних типах шкіл, організованих на демократичних засадах із упровадженням інтегрованих навчальних дисциплін та комп'ютеризації.

Нині існує значна кількість наукових джерел, де розглядаються різні аспекти наукової картини світу, а в сучасній науковій літературі є низка понять „наукова картина світу”. На наш погляд, певну розбіжність в існуючих поняттях можна пояснити масштабністю та різнобічним вивченням наукової картини світу. Такий стан питання зумовлюється тим, що наукова картина світу є конкретно-науковим знанням людини про світ, у якому вона живе, діє, який сама осмислює й частково створює; є образ світу, до якого входять тільки ті зображення, які особистість відкрила для себе за допомогою власної рефлексії. Однак вони відрізняються від зображень інших людей і ніколи повністю не збігаються.

У ході нашого дослідження з'ясовано, що формування наукової картини світу в школярів ґрунтується на певних наукових засадах: теоретичних (знання, що розкривають діалектичний характер процесу формування наукової картини світу й використовуються в розв'язанні поставленої проблеми) та методичних (сукупність норм й орієнтирів, на основі яких здійснюється відбір змісту освіти й організація навчання школярів).

Підкреслено, що основоположник вітчизняної педагогічної науки К. Ушинський наголошував на великому значенні інтегрованих курсів для формування в учнів світогляду та з наукового пізнання обґрунтовував вимоги до формування в учнів цілісного світобачення. Він зазначав, що сполучення предметів базується на психологічному законі, за яким людська душа легко, виразно і стало засвоює те, що сприймає й може увявити його собі в образі картини світу. Видатний педагог

звертав увагу на необхідність зв'язків між тим, що вивчалось раніше в молодших класах, і тим, що вивчається у старших, а також у зв'язках предметів між собою й довкіллям.

Видатний вітчизняний педагог В. Сухомлинський визначив, що критерієм навчання є засвоєння учнем узагальнених наукових знань. Шляхами узагальнення є: продуктивна праця, різноманітні дослідження, експерименти, самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, перші літературно-творчі спроби, спостереження, споглядання, творча, навчально-пізнавальна і трудова діяльність, дослідження, розвиток творчості дитини, міжпредметні зв'язки, впровадження інтеграції, створення цілісної структури навчального процесу тощо. Формування наукової картини світу – багатомірний і складний процес, що успішно розвивається під час створення умов успішної навчальної діяльності: тісному зв'язку з оточуючим учнів довкіллям, встановленню зв'язків між фактами, явищами повсякденного життя з наявними взаємозв'язками і взаємозалежностями, зв'язку навчання з життям, усвідомленим і якісним засвоєнням учнями знань.

Проведене дослідження свідчить, що становлення й розвиток наукової картини світу в школярів – процес складний і довготривалий. Він повинен починатися в молодших класах з найпростіших спостережень за природними та суспільними явищами, їх взаємодією, а завершуватися в старшій школі в ході узагальнення, систематизації та інтеграції світоглядних уявлень. Однак замість цілісної наукової картини світу часто має місце низка фрагментарних картин світу, які виникають у свідомості школярів як результат вивчення кожного окремого предмета, засвоєння окремих тем та розділів навчальної дисципліни. Таким чином, цілісні світоглядні уявлення підміняються сумою окремих поглядів та знань з тієї чи іншої науки.

Структурування змісту навчання за предметами призводить до деформації цілісної наукової картини світу, адже шкільні дисципліни передають школяреві наукове розуміння світу зі своєї галузі і він бачить його на основі отриманої інформації. Кожен шкільний предмет формує свою окрему частину наукової картини світу: фізика – фізичну, біологія – біологічну, математика – математичну тощо, невелику її „копію”, що відображає лише певний фрагмент наявних знань, одну зі сторін. У підсумку виробляються фрагментарні елементи знань, які рідко об'єднуються в широкі узагальнення й висновки, а це формує в учнів фрагментарну наукову картину світу.

Результати проведеного аналізу дають змогу констатувати: наукова картина світу має конкретно-історичний характер, є концентрацією знань людини. Отже, її формування можливе після оволодіння учнем певною сукупністю навчального матеріалу, що забезпечує можливість комплексно осмислювати навколишній світ; є синтезом об'єктивного та суб'єктивного, зовнішнього й внутрішнього, теоретичного й емоційно-особистісного; є інтегратором наукових знань; завжди конкретно-індивідуальна і залежить від індивідуальних властивостей особистості.

Формування в школярів наукової картини світу має змістовий і процесуальний компоненти.

Вони визначаються цілями, засадами та складовими даного процесу (рис. 1).

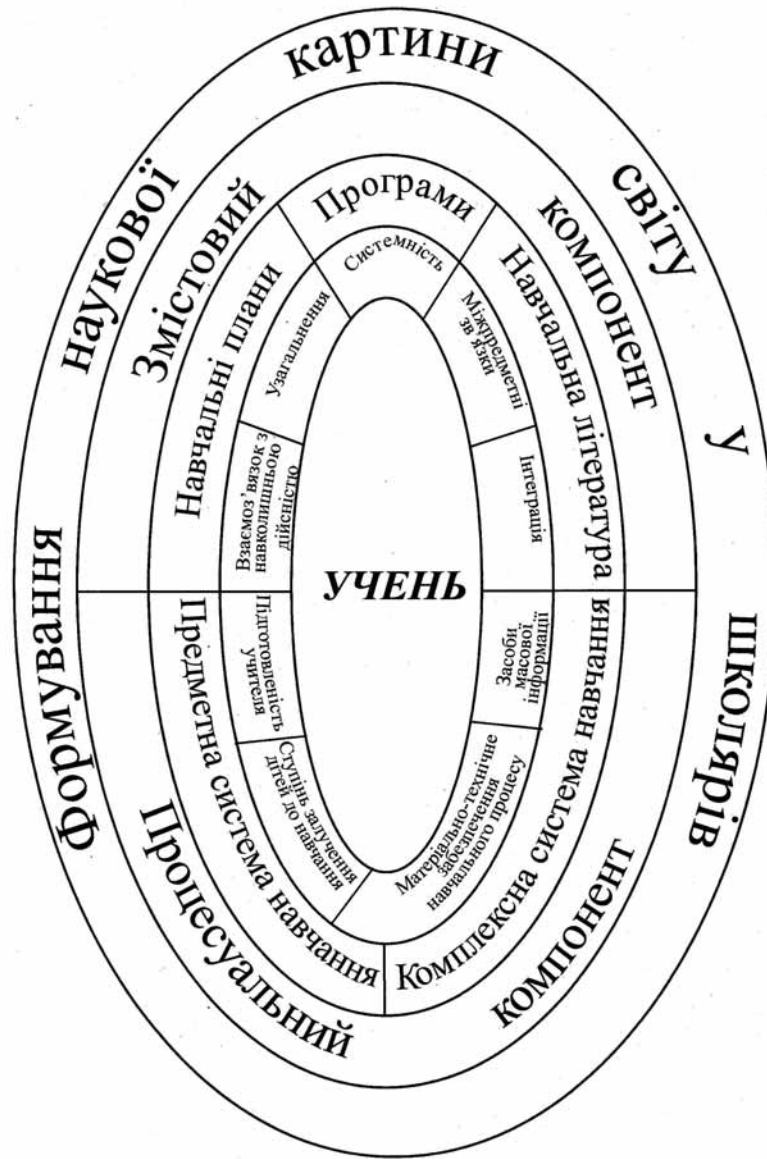

Рис. 1. Схема формування в учнів наукової картини світу

У другому розділі „Формування в школярів наукової картини світу на українських землях у дорядянський період” досліджуються процеси становлення і формування в учнів наукових уявлень про навколишній світ у загальноосвітніх школах на українських землях Російської імперії та в перехідний період (1917-1920 рр.).

Теоретичний аналіз джерел обґрунтовує висновок, що на початку ХХ століття на побудову процесу формування наукової картини світу в учнів значною мірою вплинуло намагання ввести обов'язкове загальнодоступне початкове навчання, розширення й демократизації середньої освіти. Протягом перших 20 років ХХ століття створювалися нові типи загальноосвітньої школи, удосконалювалися існуючі, розширювалися їх мережа, вдосконалювався зміст освіти. Водночас регламентація роботи шкіл, неприйняття владою прогресивних шляхів навчання, негативне ставлення до національної освіти, поліцейський нагляд за навчально-виховним процесом, військові події та післяреволюційна війна на території України завдали значної шкоди розвитку школи й отриманню дітьми наукових знань.

Проведені дослідження свідчать, що основна частина дітей відвідувала тільки початкові школи. У 1915 році в Наддніпрянській Україні 95,4 % учнів навчалися у початковій однокласній школі, а всього ці школи відвідувало 96 % школярів. Тому саме початкова освіта визначала обсяг наукових знань у переважаючої частини суспільства. Знання, що отримували учні цих шкіл поступово зростали – у 1901 році існували початкові школи практично тільки з одно- чи трирічним строком навчання, а починаючи з 1910 року четвертий, п'ятий і навіть шостий рік навчання вводилися в багатьох школах.

Навчання в початковій школі було спрямоване передусім на формування в учнів релігійної картини світу, а наукова картина світу формувалася на основі обмежених природничо-наукових та суспільних знань, які не пов'язувалися ні з рідним краєм, ні з національною культурою. Положенням Міністерства народної освіти визначалось, що освіта була потрібна насамперед для того, щоб уміти прочитати книгу, зрозуміти, що в ній написано, та використати на практиці отриману інформацію. Для більш практичного спрямування навчання школярі вивчали ще й необов'язкові предмети: сільськогосподарську і ручну працю, рукоділля тощо. На засвоєння учнями знань негативно впливала велика кількість пропусків уроків та зменшення часу реального навчання школярів.

Наявність наукової картини світу у незначній кількості членів суспільства відбувалася через дуже повільне збільшення чисельності учнів у школах. Так, у 1913 році навчанням було охоплено всього 33,3 % дітей, але середню освіту серед них отримувало лише 2,4 % учнів. Після повалення царату збільшилася кількість школярів: у 1917-1918 навчальному році школу відвідувало 67,7 % дітей, але це було протягом незначного часу. Разом з тим бажаючих навчатися в школах було більше, ніж місць у них.

Незначна частина дітей навчалася в середніх закладах освіти, серед яких були чоловічі та жіночі гімназії, прогімназії, ліцеї. Основною метою навчання в гімназіях було надання теоретичних знань насамперед з таких предметів, як Закон Божий, латинь, грецька, церковнослов'янська мови, математика. Значно менша увага приділялася дисциплінам природничого та філософського циклу.

Механічне поєднання предметів, використання офіційних методик й усталених форм навчання не забезпечувало зв'язку між дисциплінами, послідовності й систематичності набуття знань, що призводило до порушення їх цілісності. На початку ХХ століття класицизм у гімназичній освіті дещо втратив свої позиції, що привело до збільшення кількості годин на вивчення природознавства, історії, логіки, філософії, законодавства та створило можливості для отримання більш цілісних наукових уявлень про навколишній світ.

У навчальних планах початкових шкіл та гімназій за царату української мови та інших українознавчих дисциплін не було. Тому переведення на рідну мову навчання та введення в 1918 році до навчальних планів українознавчих дисциплін (українська мова та література, історія України, географія України, природознавство) дало змогу максимально наблизити знання до реального життя українців, а наукова картина світу формувалася у дітей на основі наявної побутової і мала практичну спрямованість.

Школи могли користуватися підручниками, які затверджувало Міністерство народної освіти. Їх вибір був широкий – з усіх предметів існувало по декілька навчальних книг (учитель мав можливість їх вибирати). Однак їх якість досить часто не відповідала потребам навчального процесу. У багатьох випадках книжок не вистачало взагалі (наприклад, азбук, букварів та граматик). Аналіз змісту підручників початку ХХ століття доводить, що вони переважно були відірвані від реального життя. У післяреволюційний час через політизацію освіти, відсутність навчальної літератури викладання предметів українською мовою та самої української мови гальмувалося.

У третьому розділі „Особливості формування в учнів цілісної наукової картини світу в умовах комплексної системи навчання” охарактеризовано змістовий та процесуальний компоненти формування в учнів компонентів наукової картини світу у комплексній системі навчання (1920 – 1932 рр.) та проаналізовано навчально-методичне забезпечення цього процесу.

З'ясовано, що комплексна система навчання формувалася на ідеологічній, політичній, суспільно-корисній, трудовій спрямованості освіти, а навчальний матеріал відбирався залежно від ідеологічної чи суспільно-економічної доцільності та узгодження навчання з інтересами дитини, залученні учнів до активної навчальної роботи, поєднанні фізичної та розумової праці, самодіяльності тощо. За цією системою вчитель допомагав учням установлювати зв'язок навчальної праці з життям. Комплексні програми складалася із послідовно розташованих одна за одною комплексних тем, що поділялася на три частини: „Праця”(основна), „Природа”, „Суспільство”. У процесі проходження комплексів учні вивчали суспільно-корисну працю людей в різні історичні епохи, природничонаукові, технічні відомості, соціально-економічні та політичні форми й умови життєдіяльності людини, а також досліджували, виконували вправи, отримували узагальнені знання про навколишню дійсність. Навчальний процес у школах організовувався за

певними темами й напрямками, а не за окремими дисциплінами, як у предметній системі. Основні напрями (природа, праця та суспільство) охоплювали все оточуюче дитину середовище і поєднували (інтегрували) знання різних наук довкола певного об'єкта трудової діяльності. У процесі вивчення трудової діяльності зникала ізольованість дисциплін, навчальний матеріал об'єднувався, пов'язувався із життям, узагальнювався й на основі цього формувалася в школярів цілісна наукова картина світу.

Доведено, що формуванню в учнів цілісної наукової картини світу сприяло використання дослідницьких методів: лабораторних робіт, методу проектів, дальтон-плану, екскурсій, самостійних досліджень, спостереження за довкіллям та впровадження інтегрованих дисципліни. Таким був курс суспільствознавства, що передбачав вивчення суспільного життя в його різноманітних (економічних, соціально-культурних і політичних) виявленнях і включав знання з таких навчальних предметів, як історія, економгеографія, політекономія, конституція та ін. Дослідницькі методи створювали умови для формування в дітей цілісної картини світу через відчуття взаємозв'язків між явищами, але їх використання не завжди було виправданим, ураховуючи, що школи мали старе устаткування і його було недостатньо – під час роботи виникали черги, частину дослідів неможливо було провести, що знижувало продуктивність праці школярів.

Установлено, що зміст освіти у школах України був різним і тому наукові картини світу в учнів відрізнялися. По-перше, в сільських школах вивчали особливості сільського життя та ведення сільського господарства, а в міських – розглядали організацію життя в місті, роботу заводів і фабрик, кустарне виробництво тощо. По-друге, зміст освіти залежав від того, яку з програм і який навчальний план обере для себе та чи інша школа. По-третє, кожна школа самостійно змінювала наповненість комплексів навчальним матеріалом та ознайомлювала дітей з місцевими уявленнями про життя, з умовами життя і праці в даному регіоні, з краєзнавчим матеріалом (матеріал розташовувався за принципом „від дитини до світу”). Навчання рідною мовою полегшувало поєднання наукової і побутової картин світу, однак перехід на українську мову був складним, оскільки бракувало навчально-методичного забезпечення й учителів.

Виявлено, що для отримання наукових знань вагоме значення належало навчальній літературі. Кожного року видавалася нова освітня література, і тому в школах її бракувало й належної якості вона не мала. У підручники першочергово включали матеріал, що задовольняв ідеологічні вимоги (вони постійно змінювалися), а потім змістове наповнення з дисципліни. Навчальні книги щорічно видавалися для кожного триместру. До них належали робочі книги, підручники, довідники, енциклопедії, література для комплексних тем, нариси з історії окремих наук, бібліотечка юного піонера тощо. Видавали також шкільну бібліотеку для вчителя та книгозбірню піонерського ватажка, в яких можна було знайти методики викладання окремих предметів і проведення

лабораторних практикумів, інформацію з досвіду роботи (з педагогічної практики) тощо. Основними були робочі книги, а підручники та інша навчальна література визначалися як допоміжні. Навчальний процес не обмежувався роботою з підручником, а вимагав, щоб учні, працюючи над комплексними темами, використовували довідкову та додаткову літературу. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу дав змогу поєднати отримані з навчальної літератури знання з життям, допомагав більш ефективно формувати в дітей цілісну наукову картину світу.

У розділі висвітлено, що в цей період прогресивні освітяни, незважаючи на певний тиск партійних та державних органів влади, підтримували комплексну систему навчання як таку, що значною мірою задовольняла потреби підготовки молоді до життя, розуміючи при цьому, що недоліків у комплексній системі навчання чимало і їх необхідно усувати. Однак центральна влада змусила Наркомос України на початку 30-х років затвердити навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи на основі предметного викладання дисциплін. Відтоді в Україні була прийнята єдина для всього СРСР організація роботи навчальних закладів і система навчання в них.

У **четвертому розділі** „Формування в школярів наукової картини світу в умовах предметної системи навчання (1932 – 1991 рр.)” розглянуто особливості концепцій змісту освіти, форм, методів і засобів формування в школярів наукової картини світу в зазначений період.

Визначено, що шкільні реформи цих років передбачали якісні й кількісні зміни змісту освіти як усієї шкільної системи, так і кожної окремої дисципліни. У першу чергу посилилася ідеологізація навчально-виховної роботи школи. Усі предмети вивчалися на основі діалектико-матеріалістичного вчення та партійних постанов. У цей період завершується централізація управління школою, продовжується ліквідація національної освіти, русифікація школи, введення єдиних для всього Радянського Союзу навчальних планів, програм, підручників, методичних рекомендацій, наочних посібників, матеріального забезпечення тощо. Відбуваються у цей період негативні зміни в змісті освіти: біологічні науки вивчаються на основі лисенківщини (з 1948 по 1960-ті роки), трудове навчання виключають із навчальних планів (з 1937 по 1954 рр.), має місце відхід від одинадцятирічної школи в 1964 році, третина телеуроків має ідеологічну основу тощо. Тільки з перебудовою країни поступово відходить у минуле єдиний зміст навчання та централізація шкільної системи, починає відроджуватися національна школа. Однак відсутність парадигми цілісного підходу до знань не давала можливості формувати в учнів цілісні знання.

За цей період формування в школярів наукової картини світу змінювалося через збільшення обсягу отримуваних наукових знань на основі розширення сітки шкіл, подовження терміну навчання, залучення дітей до навчання в початковій, неповній середній та середній школі.

Побудова шкільної освіти за предметною системою навчання, з однієї сторони, забезпечувала можливість підвищити обсяг наукових знань школярів, спростити організацію навчального

процесу та написання навчальної літератури. З іншої, предметне навчання формувало одностороннє знання, адже кожна навчальна дисципліна передбачала вивчення і узагальнення явищ, фактів, процесів тільки зі сторони своєї науки й ніяк не пов'язувала їх із трактуваннями інших наук. Тому в учнів формувалися фрагментарні частини наукової картини світу. Водночас підвищення рівня трудового і професійного навчання, упровадження інтегрованих предметів, реалізація міжпредметних зв'язків та організація узагальнюючих занять, включення у програми і підручники матеріалу з формування в учнів наукової картини світу забезпечили можливість в 60-80-х роках значною мірою покращити процес формування в учнів цілісної наукової картини світу.

З'ясовано, що для становлення в учнів цілісних знань у програму з фізики 1967 року уведено вивчення наукової картини світу, в школах з 1981-1982 навчального року активно впроваджені міжпредметні зв'язки – у навчальні програми було введено спеціальний розділ „Міжпредметні зв'язки”. Він допомагав учителям пов'язати нові навчальні теми з опорними, необхідними для здійснення взаємозв'язку основних понять навчального предмета із знаннями, які учні отримали раніше як у даному курсі, так і під час вивчення інших дисциплін. У школі узагальнювали та інтегрували отримані знання через трудове й виробниче навчання, зв'язок теорії із практичною діяльністю, об'єднання предметів, застосування технічних засобів навчання, телебачення тощо. При цьому, зазвичай, підкреслювалася необхідність формування в учнів сучасної наукової картини світу.

З'ясовано, що вагомими для формування в школярів картини світу були підручники. На початку 30-х років ХХ століття разом із переходом школи на предметну систему викладання роль підручників у навчанні значно підвищується й вони перетворюються на обов'язкову ланку успішної освіти. Однак у школах України відчувалася нестача достатньої кількості підручників до 70-х років. На забезпечення шкіл навчальною літературою досить суттєво впливала політизація освітньої галузі, а підручники з усіх без винятку шкільних дисциплін прославляли В.Леніна, Й.Сталіна, Л.Брежнєва, Жовтневу революцію, партію більшовиків, радянський спосіб життя тощо. У 80-х роках у зміст підручників починає вводитися матеріал з узагальнення вивченого матеріалу.

З 1986 року почав здійснюватися відхід від єдиної школи. Створено школи з поглибленим вивченням предметів фізико-математичного, суспільно-гуманітарного, хіміко-біологічного, художньо-музичного та інших циклів і напрямів, започатковувалися гімназії і ліцеї. Міністерство освіти УРСР видало початкові програми, у яких передбачено узагальнення отриманих знань, а в природничих звернуто увагу на формування уявлень про наукову картину світу. Відкриття нових закладів середньої освіти та вимога узагальнення знань дали змогу формувати більш цілісну наукову картину світу в учнів відповідно до їх здібностей.

У **п'ятому розділі** „Формування в учнів наукової картини світу в загальноосвітніх школах незалежної України” розглянуто організацію процесу формування наукової картини світу в

загальноосвітніх навчальних закладах освіти незалежної України та перспективи вдосконалення цього процесу.

Після здобуття державного суверенітету шкільна освіта України змінила освітні орієнтири в організації роботи школи та побудові змісту освіти на підґрунті гуманізації, демократизації, національної та особистісної спрямованості. Навчальний процес будувався з урахуванням науково-технічного і технологічного розвитку, інтеграції та глобалізації соціальних, економічних та культурних процесів, нових вимог до інтелектуального розвитку суспільства, його вдосконалення через освіченість, професіоналізм, комунікабельність, які насамперед залежать від сформованості наукової картини світу як кожної окремої людини, так і суспільства загалом.

У підготовці підростаючого покоління до життя в школах почали приділяти увагу формуванню в учнів наукового світогляду. Програми більшості дисциплін передбачають надання учням узагальнених знань чи формування наукової картини світу.

Невід'ємною складовою реформи шкільної освіти стало прилучення учнів до національної історії, культури, традицій, звичаїв та побуту. Оновлення змісту шкільної освіти йшло через відродження культуротворчої функції школи: у зміст навчання введено інтегровані предмети „Рідний край”, „Етнографія і фольклор рідного краю”, „Народознавство”, „Я й Україна”, „Довкілля” та ін. В останні роки ХХ століття перебудовано зміст історичної й географічної освіти, рідної та державної мов і літератури, уведено інтегровані дисципліни. Позитивні наслідки є очевидними, адже загальноосвітня школа активно почала формувати мовну картину світу в учнів на підґрунті краєзнавства, що вербалізувало сприйняття школярами навколишньої дійсності на основі наукових знань.

На нашу думку, цілісну наукову картину світу потрібно формувати в початковій школі, а в подальшому – розширювати і поглиблювати її на основі систематизованих знань та використання їх на практиці. З цією метою доцільно вдосконалити структуру шкільного навчання таким чином: початкова школа – інтегроване навчання; основна школа – інтегровані блоки, а в подальшому – вивчення інтегрованих навчальних предметів; старша школа – вивчення профільно-інтегрованих дисциплін.

Аналізуючи досліджуваний період, встановлено, що зміст освіти розвивався завдяки реформуванню загальноосвітньої школи на основі відходу від уніфікації середньої освіти через збільшення кількості ліцеїв, гімназій, колегіумів та залученням до навчання всіх дітей. Так, якщо в 1914-1915 навчальному році в середніх класах навчалося 2,4% від усіх учнів, то в 2000-2001 – 15,5%. Середню освіту школярі на початку ХХ століття отримували за 8 років навчання, а в кінці – за 11. Відтак час здобуття середньої освіти збільшився на 27%. Охоплення дітей навчанням збільшилося з 33,3 % на початку століття до 98,0 % у кінці століття.

Ефективним шляхом диференціації навчання у старшій школі є профільне, яке забезпечує

допрофесійну підготовку у тій галузі знань і діяльності, де школярі проявили стійкі інтереси і здібності. Однак вибірково-обов'язкові предмети і дисципліни державного компоненту, вивчалися учнями всього класу без урахування особистісних інтересів значної частини школярів. Розвиток шкільної системи навчання через створення закладів нового типу, профільного навчання мав позитивні наслідки для формування в учнів наукової картини світу з урахуванням індивідуальних потреб.

Оновлення змісту освіти, подолання недоліків у матеріально-технічному забезпеченні шкіл, розробка українських підручників і навчальних посібників, зорієнтованих на цінності вітчизняної та світової культури, підготовка вчителів до роботи в нових умовах, забезпечення закладів освіти програмами, навчальною літературою, що будувалася на нових принципах, наочними посібниками були пріоритетними у реформуванні шкільної системи. Водночас шкільне навчання, зокрема через запровадження інтегрованих курсів, перейшло на якісно новий рівень формування в учнів цілісної наукової картини світу.

Позитивні зрушення пов'язані зі створенням та оновленням навчально-методичної літератури, альтернативних підручників, оригінальних підручників і посібників нового покоління, навчально-книжкових комплектів тощо. Проте оновлений зміст освіти школярів не завжди своєчасно відображався в програмах і підручниках та забезпечувався новим поколінням підручників, навчальних посібників та дидактичних засобів.

Повільно впроваджувалися у навчальний процес телевізійні передачі, навчальні відеофільми, нові інформаційні технології навчання та більш широко запроваджувалися інформаційні програмні засоби в освітній процес (поповнення шкіл комп'ютерами, комп'ютерними версіями навчальних програм та електронних підручників, створення комп'ютерних класів тощо). Інформатизація освітньої системи давала змогу впроваджувати в навчальний процес значні за обсягом навчальні матеріали, реалізовувати вимоги принципів гнучкості, мобільності, унаочнення.

В останнє десятиріччя XX століття економічні негаразди призвели до падіння престижу освіти, а тому в частини школярів знизився інтерес до навчання, виникли проблеми з відвідуванням школи, з якістю роботи педагогічних кадрів, з матеріально-технічним оснащенням та навчально-методичним забезпеченням, трудовою підготовкою, професійним навчанням. Це негативно вплинуло на формування в учнів наукової картини світу та її цілісність.

Водночас можна стверджувати, що в 1991-2000 роках в загальноосвітніх школах України з'явилися нові можливості для формування в учнів цілісної наукової картини світу.

Висновки

1. Системний аналіз наукових, архівних джерел та нормативно-правових документів у галузі освіти виявив, що в XX столітті проблема формування наукової картини світу в підростаючого покоління була актуальною, оскільки людство оволоділо таким обсягом знань, що не відповідав

можливостям повноцінного засвоєння без створення цілісних узагальнених уявлень про навколишній світ. Наявні суперечності щодо формування в учнів наукової картини світу в шкільній системі освіти досліджуваного періоду підтверджують доцільність дослідження. Це зумовило необхідність пошуку шляхів формування в молоді в процесі навчання в школі цілісної інтегрованої наукової картини світу, зокрема через аналіз історії розвитку шкільної освіти України в XX столітті.

2. Аналіз термінологічного поля свідчить, що наявні різнопланові трактування поняття „наукова картина світу”. Вивчення наукової літератури дало змогу зробити висновок про те, що наукова картина світу – це цілісні науково-обґрунтовані уявлення про світ як результат усвідомлення, упорядкування й узагальнення отриманих знань, що формують світосприйняття, світорозуміння й світовідчуття особистості та її взаємодію з навколишнім середовищем; це картина, що іманентно інтегрує сукупність знань, понять людини про навколишній світ та саму себе.

Результати проведеного дослідження дають можливість констатувати, що наукова картина світу:

- як соціально-педагогічний феномен має конкретно-історичний характер, про що свідчать її зміни залежно від рівня розвитку науки й суспільства;
- є концентрацією знань людини, і тому її формування можливе лише після оволодіння учнем певною сукупністю навчального матеріалу, що забезпечує комплексне осмислення навколишнього світу;
- являє собою синтез об’єктивного і суб’єктивного, зовнішнього та внутрішнього, теоретичного й емоційно-особистісного;
- є інтегратором наукових знань і на цій основі може виступати передумовою їх диференціації;
- є конкретно-індивідуальною і залежить від індивідуальних якостей особистості та рівня особистих знань;
- це лише частина картини світу людини, вихідний пункт для формування власного світогляду; вона діє лише на основі внутрішніх переконань особистості;
- це процес і результат формування наукового світогляду, ставлення до навколишньої дійсності, здобуття життєвого досвіду.

3. Аналіз шкільної освіти України XX століття забезпечив можливість визначити провідні тенденції та історико-педагогічні періоди формування в учнів наукової картини світу та її складових: мовної, природничої, фізичної, математичної, хімічної та інших картин світу.

4. Установлено, що наукова картина світу містить сукупність отриманих людиною знань про предмети, явища природи, суспільство і зберігає свою об’єктивну цінність у розвитку людської

думки, є продуктом теоретичної й практичної діяльності людини та її творчості в наукових галузях і характеризується єдністю та багатогранністю вияву.

Обсяг наукової картини світу кожної особистості знаходиться в безпосередній залежності від наукової картини світу людського середовища. Чим вищий рівень його освіти, тим більш науковою і об'ємною буде картина світу суспільства. У свою чергу освітній рівень суспільства залежить від розвитку освіти, змісту навчання в загальноосвітній школі, охоплення навчанням дітей.

5. Методологічною основою феномену „наукова картина світу” є закони і категорії діалектики, теорія наукового пізнання, принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, гуманізації та демократизації навчального процесу.

Результати аналізу філософських та психолого-педагогічних досліджень дають змогу констатувати, що різні наукові картини світу з'являлися на основі узагальнених, теоретичних й емпіричних знань певної епохи і не завжди повністю відображали цілісний характер світу, а тому з часом змінювалися. Водночас зміна картин світу в кожному історичний період відкривала новий цикл наукового розвитку. Вона формувалася на основі уявлень людей про навколишній світ з об'єктивною точністю наявною в суспільстві конкретної епохи.

Доведено, що шкільна освіта є основним, базовим компонентом формування наукової картини світу людини. Її становлення відбувається складно й суперечливо, зумовлено впливом соціального й науково-технічного розвитку, є предметом ідеологічної, політичної й особистісної амбіціозної боротьби (через навчання поширюється вплив на школу й на суспільство).

6. Виявлено, що початок ХХ століття в Україні став періодом соціально-економічних зрушень, змін у суспільному житті, зростання авторитету й розширення просвітницької діяльності, пристосування освіти до нових економічних умов, введення обов'язкової загальнодоступної початкової освіти, розширення й демократизації середньої школи, навчання дітей рідною мовою. Значну частину навчального часу було спрямовано передусім на формування в учнів релігійної картини світу, а наукова являла собою обмежену природничо-наукову та суспільну картини світу, зміст яких не пов'язувався з рідним краєм і національною культурою.

У 1917-1920 рр. в Україні відбулася реформа освіти, вирішувалися питання організації й змісту навчання, пріоритетним завданням в розбудові освіти стало становлення національної безоплатної обов'язкової школи, а провідною ідеєю – побудова єдиної трудової школи.

Післяреволюційні роки характеризувалися активними пошуками створення нової шкільної національної системи, що ідейно і змістовно спрямовувалася на побудову радянської комуністичної спільноти на засадах класового і трудового підходу та марксистської методології. У цей період виникли нові типи навчальних закладів, упроваджувалися нові системи навчання, що наближали знання до життя школяра, змінювалися зміст, структура, форми, методи та засоби

навчально-виховної роботи в школах. Це позитивно впливало на ефективність формування в учнів наукової картини світу.

Радянська школа формувала в молоді марксистко-ленінський світогляд, який ототожнювали з науковим. Відповідно оволодіння школярами науковою картиною світу відбувалося на підґрунті марксистко-ленінського вчення без урахування інтересів особистості. Разом із тим марксистко-ленінський світогляд значною мірою був заідеологізований, відповідав партійним інтересам.

Після проголошення в Радянському Союзі «перебудови» в системі шкільної освіти започатковано демократичні зміни, а після здобуття Україною державного суверенітету діяльність загальноосвітніх закладів переорієнтовано з комуністичного виховання підрастаючого покоління на національне та, відповідно, зміни принципів побудови змісту освіти. Основними визнано принципи: гуманізації, демократизації, національної та особистісної спрямованості. У цей час посилилась увага до формування в підрастаючого покоління наукової картини світу.

7. Визначено, що формування наукової картини світу в школярів ґрунтується на теоретичних та методичних наукових засадах. Теоретичні засади об'єднують знання, які розкривають гносеологію формування наукової картини світу та використовуються в розв'язанні поставленої проблеми (принципи, форми, методи навчання тощо). Методичні засади репрезентують сукупність норм та орієнтирів, що зумовлюють відбір змісту освіти, організаційних форм, методів та засобів навчання учнів і знаходять відображення в навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках та іншій методичній літературі.

Виявлено, що формування в учнів наукової картини світу у загальноосвітніх навчальних закладах ХХ століття залежало від наступних чинників: ідеології держави, принципів організації та змісту освіти, системи навчання, активності основних суб'єктів навчального процесу, його навчально-методичного та матеріального забезпечення, наявності в учнів необхідних підручників, навчальних посібників, початкового навчання рідною мовою, підготовленості вчителів до формування в учнів наукової картини світу, застосування наочності, запровадження кінофікації, телебачення, комп'ютеризації, проектних методик, навчально-методичних комплектів, лабораторних та практичних робіт та інших чинників, що визначають якість та обсяг забезпечення навчальним матеріалом шкільних дисциплін.

8. Проведений аналіз засвідчив, що важливе значення щодо формування наукової картини світу в учнів має система навчання, за якою вибудовується діяльність школи (предметна чи комплексна), зміст освіти, навчальні плани та програми, зміст підручників і навчальних посібників. Якість засвоєння знань визначається наближеністю навчального процесу до наявної в дітей картини світу. Організація занять у школах за предметною чи комплексною системою навчання зумовлює формування в учнів наукової картини світу різного ступеню цілісності.

Доведено, що переваги комплексної системи пов'язані насамперед із організацією навчального

процесу за темами і напрямками. Напрями, покладені в основу побудови комплексної системи навчання (природа, праця та суспільство), охоплювали все навколишнє середовище. Отже, комплексна система фактично є міжпредметною й поєднує знання з різних наук довкола певного об'єкта трудової діяльності. Відтак зникла ізольованість дисциплін, навчальний матеріал інтегрувався, пов'язувався із життям, узагальнювався, і на цій основі в учнів формувалася цілісна наукова картина світу.

Формування в учнів наукової картини світу в умовах комплексної системи навчання відбувалося на підґрунті впровадження в навчально-виховний процес школи трудової діяльності та вивчення соціальних взаємовідносин людей на підґрунті ідеологічної, політичної, суспільно-корисної, трудової спрямованості навчальної діяльності.

Перехід до предметного викладання в школах негативно вплинув на формування цілісної наукової картини світу учнів, проте обсяг наукових знань у них значно збільшився. Для покращення ситуації щодо формування в учнів цілісних знань у ХХ столітті в школах почали широко запроваджувати міжпредметні зв'язки, інтеграційні процеси, різноманітні форми і методи навчання, що позитивно впливало на цілісність отримуваних учнями знань.

9. Виявлено, що якісні і кількісні характеристики сформованості наукової картини світу школярів протягом ХХ століття зумовлені змістом навчання, який визначався цілями, що відображалися в навчальних планах і програмах, а конкретизувався в навчально-методичній літературі, котра через фактичний матеріал допомагала реалізувати зміст освіти. Останній неодноразово вдосконалювався, а отже, вносилися відповідні зміни до навчальних планів та програм, підручників та посібників. Усе це позитивно впливало на формування в учнів природничо-наукової, соціальної, мовної, художньої, технічної та інших картин світу.

Проведений історичний аналіз засвідчив, що в першій чверті ХХ століття можливості формування в підростаючого покоління наукової картини світу через зміст шкільної освіти були обмежені, оскільки незначна частина дітей відвідувала переважно початкові школи.

У подальшому в системі освіти України відбулися суттєві зміни. Поступове подовження терміну обов'язкового навчання в школі (від обов'язкової чотирирічної початкової до середньої школи) дало змогу поглибити зміст освіти та збільшити обсяг знань учнів. Безумовно, це розширювало можливості формування в учнів наукових уявлень про світ, а отже, й їхню наукову картину світу. Аналіз змісту навчання, нормативно-правової бази школи, навчальних планів, програм, підручників, змісту кінофільмів та телепередач з фізики, хімії, природознавства й інших предметів засвідчив, що матеріал до них підбирався на основі формування в школярів певних світоглядних позицій. Зокрема, вся навчальна робота ідеологізувалася й пов'язувалася з практикою комуністичного будівництва. Для взаємозв'язку теоретичних знань з життям використовувались екскурсії, практичні, лабораторні та дослідницькі роботи.

У незалежній Україні основою відбору змісту навчальних предметів стали гуманістичні, цивілізаційні, культурологічні, людиноцентристські та інші принципи, а невід'ємною складовою реформи шкільної освіти цього періоду – залучення учнів до знань національної історії, культури, традицій, звичаїв та побуту в органічному взаємозв'язку із загальнолюдською культурою. Зміст освіти розвивався шляхом відходу від однакової освіти для всіх дітей через реформування загальноосвітньої школи та збільшення кількості ліцеїв, гімназій тощо. З'являються нові загальноосвітні заклади з поглибленим вивченням предметів фізико-математичного, суспільно-гуманітарного, хіміко-біологічного, художньо-музичного та інших циклів і напрямів, що надавало можливість значно розширити формування наукової картини світу кожного учня з урахуванням його здібностей.

10 З'ясовано, що процес розвитку і становлення наукової картини світу дитини продовжується протягом усього періоду навчання в школі, а його ефективність залежить від змісту освіти, матеріально-технічного оснащення, методів, засобів, форм навчальної роботи. Для успішного формування цілісної наукової картини світу доцільно подбати про їх удосконалення та оптимізацію, впроваджувати міжпредметні зв'язки й інтегровані навчальні курси, використовувати практичні методи – лабораторні та практичні роботи, екскурсії, працю на пришкільних ділянках тощо.

Визначено, що позитивно впливають на формування в учнів наукової картини інтегровані та практично орієнтовані трудове і виробниче навчання. Окрім цього, ефективність формування наукової картини світу залежить од відбору науково обґрунтованого навчального матеріалу, пов'язаного з навколишнім життям та національними традиціями, реалізації міжпредметної та внутрішньопредметної інтеграції, упровадження інтегрованих курсів, дослідницьких методів навчання, застосування в навчальному процесі сучасних технічних засобів навчання (телебачення, аудіо- та відеоматеріалів) тощо.

Важливим для формування в учнів наукової картини світу є навчально-матеріальна база шкіл, розвиток нових інформаційних технологій навчання, широке запровадження інформаційних програмних засобів в освітній процес (поповнення шкіл комп'ютерами, комп'ютерними версіями навчальних програм, електронних підручників та навчальної літератури, а також створення комп'ютерних класів).

11. У подальшому позитивні наслідки для формування в учнів наукової картини світу зумовить розвиток шкільної системи навчання через створення закладів нового типу. Відхід від уніфікації освіти здійснюється й через упровадження вибірково-обов'язкових предметів із дисциплін державного компонента. Основою освітньої системи має стати загальноосвітня школа, що відповідатиме вимогам економічного розвитку країни, надаватиме учням глибокі знання з фундаментальних наук, загальнонаукову підготовку та формуватиме в них цілісну наукову

картину світу.

Ефективним засобом формування цілісних наукових знань повинна стати введення інтегрованого навчання в початкових класах, інтегрованих дисциплін, реалізація міжпредметних зв'язків та організація профільної підготовки у старшій школі, оскільки вона забезпечує можливості отримання учнями знань з професійної підготовки в тій галузі знань і діяльності, до якої вони виявляють стійкі інтереси і здібності.

12. Проведене дослідження та зроблені висновки не вичерпують усіх проблем формування наукової картини світу школярів. До перспективних напрямів подальших досліджень належать теоретико-методичні засади формування наукової картини світу в сучасній загальноосвітній і вищій школі; упровадження в навчальний процес інтегрованих дисциплін, визначення структури навчальної інформації, оптимального співвідношення між наукою та змістом навчальної дисципліни в контексті забезпечення цілісності знань; підготовка вчителів до формування в учнів цілісної наукової картини світу.

Список опублікованих праць за темою дослідження

Монографії:

1. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення : монографія / В. В. Кузьменко. – Херсон : РІПО, 2007. – 600 с.

Навчально-методичні видання:

1. Кузьменко В. В. Підготовка студентів до формування в учнів наукової картини світу : навч.-метод. рекомендації. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2004. – 48 с.

2. Навчальна програма спецкурсу “Формування в учнів наукової картини світу” / уклад. В. В. Кузьменко. – Херсон : Південноукр. регіональний ін-т післядипломної освіти пед. кадрів, 2005. – 14с. –(Рекомендовано науково-методичним центром вищої освіти МОН України).

3. Кузьменко В. В. Формування в учнів наукової картини світу (XX століття) : [навч. посіб. для студ. спец. «Педагогіка і методика середньої освіти. Трудове навчання»] / В. В. Кузьменко – Херсон : РІПО, 2006. – 222 с. – (Рекомендовано МОН України).

4. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : [навч. посіб. для студ. спец. «Педагогіка і методика середньої освіти. Трудове навчання»] / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко ; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с. (Вступ, розд. 1, висновки). – (Рекомендовано МОН України).

5. Гончаренко Л. А. Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів : [навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів] / Л. А. Гончаренко, А. М. Зубко, В. В. Кузьменко ; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РІПО, 2007. – 176 с. – (Вступ, розд. 2, висновки). – (Рекомендовано МОН України).

6. Гончаренко Л. А. Підготовка вчителів до формування в учнів полікультурної картини світу : [навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів] / Л. А. Гончаренко, А. М. Зубко, В. В. Кузьменко ; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РПО, 2009. – 196 с. – (Вступ, розд. 1, 2, 3). – (Рекомендовано МОН України).

Статті у фахових виданнях України:

1. Кузьменко В. В. Інтегративні процеси в розвитку освіти / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2002. – Вип. 32. – С. 64–67.

2. Кузьменко В. В. До проблеми формування у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2003. – Вип. 9. – С. 74–77.

3. Кузьменко В. В. Інтегровані навчальні курси як засіб формування наукового світогляду / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2003. – Вип. 34. – С. 47–51.

4. Кузьменко В. В. Категорії “наукова картина світу” та “світогляд” у дослідженнях науковців ХХ ст. / В. В. Кузьменко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2003. – Вип. 177 : Педагогіка та психологія. – С. 86–91.

5. Кузьменко В. В. Підготовка майбутніх учителів до формування світогляду школярів / В. В. Кузьменко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2003. – Вип. 181 : Педагогіка та психологія. – С. 89–94.

6. Кузьменко В. В. Проблеми формування світогляду в педагогічній пресі (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / В. В. Кузьменко // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. 9. – С. 160–166.

7. Кузьменко В. В. Історико-педагогічні аспекти використання підручників у школах України (1917 – 1932 роки) / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2004. – Вип. 37. – С. 25–33.

8. Кузьменко В. В. К. Д. Ушинський про роль міжпредметних зв'язків у формуванні в учнів картини світу / В. В. Кузьменко // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 10. – С. 176–181.

9. Кузьменко В. В. Міжпредметні зв'язки як засіб формування в учнів наукової картини світу в історії педагогічної думки / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2004. – Вип. 36. – С. 35–39.

10. Кузьменко В. В. Трудова діяльність як інтегратор освітнього процесу шкіл 20-х років ХХ століття / В. В. Кузьменко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – К. ; Вінниця, 2004. – Вип. 4. – С. 151–156.

11. Кузьменко В. В. Відповідальне ставлення школярів до оволодіння знаннями як підґрунтя формування у них наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 134–141.

12. Кузьменко В. В. Ідеї формування в учнів наукової картини світу у спадщині В. О. Сухомлинського / В. В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 12. – С. 75–77.

13. Кузьменко В. В. Навчально-методичне забезпечення загальноосвітніх шкіл України у повоєнні роки / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. 38 – С. 13–20.

14. Кузьменко В. В. Нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу шкіл України в повоєнні роки / В. В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 15. – С. 75–78.

15. Кузьменко В. В. Особливості організації навчання в загальноосвітніх закладах 20-х років ХХ ст. / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки. – Полтава, 2005. – Вип. 2 (41). – С. 22–31.

16. Кузьменко В. В. Питання формування в учнів наукової картини світу у творчому доробку В. О. Сухомлинського / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. 39. – С. 21–27.

17. Кузьменко В. В. Полікультурна освіта та її вплив на формування у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки / Черкас. Нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2005. – Вип. 72. – С. 120–126.

18. Кузьменко В. В. Роль комплексної системи навчання у формуванні цілісної картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 13. – С. 114–119.

19. Кузьменко В. В. Творення української школи як передумова формування в учнів національної картини світу (ХХ ст.) / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. 40. – С. 90–96.

20. Кузьменко В. В. Формування в учнів чоловічих та жіночих гімназій наукової картини світу (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / В. В. Кузьменко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2005. – Спец. вип. :

Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи. – С. 84–88.

21. Кузьменко В. Формування картини світу учнів у системі національної педагогіки / Василь Кузьменко // Проблеми української народної педагогіки. Теорія і практика : зб. наук. статей. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 149–156.

22. Кузьменко В. В. Формування в школярів наукової картини світу в трудових школах України / В. В. Кузьменко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – К. ; Вінниця, 2005. – Вип. 8. – С. 91–96.

23. Кузьменко В. В. Формування картини світу школярів у кінці XIX – на початку XX століття / В. В. Кузьменко // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2005. – № 3 (13). – С. 65–69.

24. Кузьменко В. В. Формування у школярів технічної картини світу в процесі трудового навчання / В. В. Кузьменко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – К. ; Вінниця, 2006. – Вип. 9. – С. 144–148.

25. Кузьменко В. В. Забезпечення загальноосвітніх шкіл незалежної України навчальною літературою / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – Вип. 42. – С. 26–32.

26. Кузьменко В. В. Забезпечення учнів підручниками в повоєнне десятиріччя / В. В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2006. – Вип. 16. – С. 288–292.

27. Кузьменко В. Самостійна робота школярів у процесі трудової підготовки як засіб формування цілісної наукової картини світу (20-ті роки XX століття) / Василь Кузьменко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки. – Полтава, 2006. – Вип. 4 (51). – С. 143–149.

28. Кузьменко В. В. Створення кабінетної системи навчання в загальноосвітніх школах України в 50-60-ті роки XX століття / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – Вип. 41. – С. 53–59.

29. Кузьменко В. В. Трудова підготовка як інтегратор освітнього процесу шкіл 20-х років XX століття / В. В. Кузьменко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2006. – № 2. – С. 15–19.

30. Кузьменко В. Формування наукової картини світу учнів у трудових школах України в перші післяреволюційні роки / Василь Кузьменко // Інноваційні технології в професійній підготовці вчителя трудового навчання: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2006. – Вип. 1. – С. 270–275.

31. Кузьменко В. В. Вплив змісту навчання початкових народних училищ початку XX століття на формування у дітей наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць.

Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2007. – Вип. 46. – С. 22–27.

32. Кузьменко В. Дослідницькі методи як складова трудової підготовки школярів / Василь Кузьменко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 8. – С. 212–215.

33. Кузьменко В. В. Можливості комплексної системи навчання щодо формування в учнів інтегрованої картини світу / В. В. Кузьменко // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 36. – С. 79–81.

34. Кузьменко В. Спадщина В. О. Сухомлинського та формування у молодого покоління картини світу / Василь Кузьменко // Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Вип. 21 : Школа першого ступеня: теорія і практика. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – С. 21–27.

35. Кузьменко В. В. Становлення змісту терміна “наукова картина світу” в природничих науках / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2007. – Вип. 45. – С. 44–47.

36. Кузьменко В. В. Відвідування дітьми школи як першоджерело формування в них наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2008. – Вип. 48. – С. 21–29.

37. Кузьменко В. В. Історичний розвиток інтеграційних процесів у освіті як чинник змін у формуванні наукової картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2008. – Вип. 47. – С. 34–39.

38. Кузьменко В. В. Спадщина К. Д. Ушинського і формування наукової картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 100–102.

39. Кузьменко В. В. Сухомлинський про формування в школярів наукових поглядів на світ / В. В. Кузьменко // Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки / Кіровоград. Держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка – Кіровоград, 2008. – Вип. 78, ч. 1 : До 90-річчя від дня народж. В. О. Сухомлинського. – С. 76–80.

Статті у наукових збірниках і періодичних виданнях:

1. Кузьменко В. В. Формування картини світу у дітей засобами народного фольклору / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2003. – № 3. – С. 157–164.

2. Кузьменко В. В. Формування світогляду у дітей засобами української народної мудрості / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2003. – № 2. – С. 22–30.

3. Кузьменко В. В. Вплив прикладних мистецтв на процес формування картини світу /

В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2004. – № 1. – С.23 – 28.

4. Кузьменко В. В. Трудова спрямованість навчання кінця 20-х років ХХ століття як засіб формування у школярів цілісної картини світу / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2004. – № 4. – С. 15–19.

5. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу в учнів у процесі трудового навчання в 20-х роках ХХ ст.) / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2004. – № 2. – С. 18–26.

6. Кузьменко В. В. Формування світогляду учнів у системі національної педагогіки / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2004. – № 3. – С. 20–26.

7. Кузьменко В. В. Використання кіноапаратів як засобу формування у школярів наукової картини світу (50-ті роки ХХ століття) / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2005. – № 4. – С. 42–48.

8. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу в школярів в умовах навчально-виховного процесу / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2005. – № 3. – С. 44–49.

9. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу школярів у 1918-1919 навчальному році / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2005. – № 1. – С. 9–16.

10. Кузьменко В. В. Формування полікультурного світобачення школярів у післяреволюційний період / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2005. – № 2. – С. 31–37.

11. Кузьменко В. В. Картина світу як основа становлення і розвитку у школярів об'єктивного світосприйняття / В. В. Кузьменко // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти : наук.-метод. зб. / за ред. М. М. Заброцького. – К. ; Житомир, 2006. – С. 169–175.

12. Кузьменко В. В. Підготовка вчителів як чинник формування наукової картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Актуальні проблеми педагогіки: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. – Горлівка, 2006. – Вип. 3, ч. 1. – С. 9–14.

13. Кузьменко В. В. Трудове і виробниче навчання як провідна складова формування цілісної наукової картини світу школярів (кінець 50-х – 70-ті роки ХХ століття) / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2006. – Вип. 1. – С. 194–204.

14. Кузьменко В. В. Філософсько-культурологічні теорії формування картини світу людини /

В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2006. – № 1. – С. 5–13.

15. Кузьменко В. В. До проблеми формування в учнів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2007. – № 4. – С. 17–21.

16. Кузьменко В. В. Міжпредметні зв'язки як підґрунтя формування цілісної картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2007. – № 3. – С. 5–9.

17. Кузьменко В. В. Психолого-педагогічні засади формування наукової картини світу особистості / В. В. Кузьменко // Таврійський вісник освіти / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2007. – № 2. – С. 5–16.

18. Кузьменко В. В. Розвиток інтеграційних процесів як чинник формування наукової картини світу школярів. / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2007. – Вип. 2. – С. 242–248.

19. Кузьменко В. В. Вплив зміни змісту освіти у перші післяреволюційні роки на формування громадянської свідомості школярів України / В. В. Кузьменко // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2008. – Вип. 3. – С. 183–191.

Матеріали конференцій, тези:

1. Кузьменко В. В. Вплив трудового навчання на становлення у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2003. – С. 251–257.

2. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів у процесі трудового навчання / В. В. Кузьменко // Зміст і технології шкільної освіти : матеріали звітної наук. конф. Ін-ту педагогіки АПН України, 30-31 берез. 2004 р. – К., 2004. – Ч. 2. – С. 35.

3. Кузьменко В. В. Управління процесом формування в учнів наукової картини світу засобами навчальних телепередач / В. В. Кузьменко // Наукові засади економіки та управління освітою : статті, доповіді Всеукр. наук.-теорет. конф. аспірантів та вчених, 14 квіт. 2004 р., м. Переяслав-Хмельницький. – К., 2004. – С. 73–75.

4. Кузьменко В. В. Інтеграція як інноваційний напрям процесу формування наукової картини світу школярів (друга половина XX століття) / В. В. Кузьменко // Актуальные вопросы развития инновационной деятельности : материалы X междунар. науч.-практ. конф. : приложение к науч.-практ. дискуссионно-аналитическому сб. «Вопросы развития Крыма». – Симферополь, 2005. – С. 118–121.

5. Кузьменко В. В. Елементи профільного навчання в освітньому процесі шкіл України 20-х

років ХХ століття / В. В. Кузьменко // Проблеми, завдання та перспективи шкільної допрофільної і профільної освіти з інформаційно-технологічного профілю : матеріали всеукр. семінару-практикуму (м. Київ, 25-27 квіт. 2005 р.). – К., 2005. – С. 47–48.

6. Кузьменко В. В. Підготовка вчителів до роботи за комплексними програмами в 20-ті роки ХХ століття / В. В. Кузьменко // Проблема цілісного розвитку особистості студента як суб'єкта педагогічної взаємодії: матеріали Другої міжнар. наук.-прак. конф. – Донецьк, 2005. – С. 69–75.

7. Кузьменко В. В. Полікультурна освіта та її вплив на формування у школярів наукової картини світу / В. В. Кузьменко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : збірка матеріалів Міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси, 2005. – С. 194–195.

8. Кузьменко В. В. Формування у школярів світоглядних уявлень засобами трудового навчання / В. В. Кузьменко // Педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка в контексті модернізації шкільної системи освіти : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. (21-22 трав. 2004 р.). – Кіровоград, 2005. – С. 139–143.

9. Кузьменко В. В. Цілісна картина світу школярів як результат якісної освіти: історичний аспект / В. В. Кузьменко // Январские педагогические чтения: методология, теория и практика повышения качества образования в современных условиях. – Симферополь, 2005. – С. 38–41.

10. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу як основа громадянської освіти підростаючого покоління / В. В. Кузьменко // Зміст громадянської освіти і виховання: історія, реалії, перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 верес. 2006 р.). – Херсон, 2006. – С. 85–87.

11. Кузьменко В. В. Якісна освіта як умова формування цілісної картини світу школярів: історичний аспект / В. В. Кузьменко // Становлення якісного освітнього середовища як об'єкт педагогічного дослідження : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Херсон, 2006. – Вип. 9. – С. 24–26.

12. Кузьменко В. В. Державне управління навчальними телепередачами як засобом формування наукової картини світу школярів / В. В. Кузьменко // Державно-громадське управління сучасним закладом освіти : матеріали Першої обл. наук.-метод. конф. (Херсон, 25 жовт. 2007 р.). – Херсон, 2007. – С. 12–15.

АНОТАЦІЇ

Кузьменко В. В. Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (ХХ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01

– загальна педагогіка та історія педагогіки. –Тернопільський національний педагогічний університет

ім. Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2009.

У дисертації досліджено історико-педагогічні проблеми формування в учнів наукової картини світу в розвитку шкільної освіти на українських землях у ХХ столітті. На основі вивчення й аналізу джерельної бази окреслено методологічні підходи і теоретико-методичні засади формування в учнів наукової картини світу як продукту теоретичної й практичної діяльності; визначено структурні компоненти й чинники, котрі впливали в ХХ столітті на досліджуваний процес; охарактеризовано вплив змісту шкільної освіти, форм, методів та засобів навчання; визначено позитивний та негативний вплив зовнішніх умов на формування в учнів наукової картини світу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи України в різні історичні етапи; сформульовано положення й висновки про генезу формування наукової картини світу, котрі дають підстави для усвідомлення, аналізу і прогнозування навчально-виховного процесу в сучасній загальноосвітній школі; доведено ефективний вплив на формування в учнів цілісної наукової картини світу таких інтеграторів знань як комплексна система навчання, міжпредметні зв'язки, метод проектів, дослідницька та експериментальна роботи, трудове, виробниче та профільне навчання й проілюстровано можливості їх застосування на практиці; розроблено й видано програму спецкурсу й навчальні посібники для студентів й учителів.

Ключові слова: зміст освіти, наукова картина світу, міжпредметні зв'язки, світосприйняття, інтеграція, знання, світобачення, трудове і виробниче навчання, комплексна система навчання, предметна система навчання, підручники, матеріально-технічне забезпечення.

Кузьменко В. В. Теоретические и методические основы формирования в учащихся научной картины мира в истории развития школьного образования (XX столетие). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. –Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Тернополь, 2009.

В диссертации исследованы историко-педагогические проблемы формирования научной картины мира у учащихся в школьном образовании Украины XX столетия. На основе изучения и анализа научной литературы, архивных документов, педагогической практики определены и охарактеризованы методологические подходы и теоретико-методические основы формирования у школьников научной картины мира как продукта теоретической и практической деятельности учащихся.

В основе диссертации лежит идея познания личностью действительности, сущность познавательного процесса и его многогранный характер; принцип единства исторического и логического; системный подход к формированию научной картины мира как продукта разноплановой деятельности человека и его творчества, аккумулирующего единство и многогранность мира; психологические аспекты формирования у человека научной картины мира; основные идеи, отражающие развитие природы и науки как сложного и динамического процесса, которые обеспечивают целостность исследования и определяют содержание, формы и методы обучения, пути развития и организацию образования в общеобразовательных школах.

Сущность исследования заключается в том, что научная картина мира учащегося имеет конкретно-исторический характер и зависит от социокультурной и историко-культурной составляющих общественной жизни, уровня развития науки и школьной образовательной системы, в том числе, методологических и психолого-педагогических принципов организации работы общеобразовательных заведений и учебно-воспитательного процесса в них, содержания обучения, учебно-методического и материально-технического обеспечения и т.д.; имманентно интегрирует знания, понятия ребенка об окружающем мире и самом себе и дает личности возможность осознать более реальное для конкретного исторического этапа взаимодействие с природой, социально-экономической жизнью и развитием общества. Основой формирования у школьников научной картины мира является обогащение школьников интегрированными знаниями и опытом на основе осознания, упорядочения и обобщения которых формируется восприятие, понимание и ощущение личностью самого себя, окружающего мира и взаимодействия с ним.

В работе определены приоритетные направления, теоретические и методические принципы формирования у учащихся научной картины мира как продукта теоретической и практической деятельности (научные основы предметной и комплексной систем обучения, исследования механизмов построения содержания и структуры школьного образования, мотивационно-ценностных и эмоционально-волевых отношений к миру; концептуальные подходы к организации и привлечению подрастающего поколения к учебе, реализации доступности школьного образования, уровню образования общества; материально-методическому обеспечению учебного процесса и тому подобное) и определены ее структурные компоненты (физическая, химическая, биологическая, техническая и другие картины мира) в школьном образовании в разные исторические периоды; выявлены факторы, которые влияли в XX веке на формирование у учащихся научной картины мира (идеология государства в разные периоды становления, принципы организации образования и его содержание, системы обучения, активность основных субъектов учебно-воспитательного процесса, его учебно-методическое и материально-техническое оснащение, обеспеченность учебной литературой, начальное обучение на родном языке,

подготовленность учителей к формированию у учеников научной картины мира и др.); комплексно исследовано, осмыслено и теоретически обобщенно процесс формирования в учащихся научной картины мира в истории становления украинской школы, определены основные тенденции его развития в XX веке (идеологизация, демократизация, национальный характер образования и др.) и осуществлена периодизация; определено позитивное (массовый охват подрастающего поколения обучением и повышение уровня его образованности, создание материально-технической базы, постоянное внимание к совершенствованию содержания образования и тому подобное) и негативное (тотальная идеологизация, изучение предметов на марксистско-ленинской или религиозной основе, зависимость содержания школьного обучения от идеологического дискурса, унификация образования и тому подобное) влияние внешних условий на организацию формирования у учащихся научной картины мира в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы Украины в исследуемый период; сформулированы положения и выводы о генезисе формирования научной картины мира, которые дают основания для осознания, анализа и прогнозирования учебно-воспитательного процесса в современной общеобразовательной школе.

Ключевые слова: содержание образования, научная картина мира, межпредметные связи, мировосприятие, интеграция, знания, мировидение, трудовое и производственное обучение, комплексная система обучения, предметная система обучения, учебники, материально-техническое обеспечение.

Kuzmenko V.V. Theoretical and methodical fundamentals of formation of pupils' scientific outlook in the history of the school education's development (The XX-th century). – Manuscript.

Dissertation for a Doctorate Degree in Pedagogical Sciences. Speciality: 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. – Ternopil, 2009.

The dissertation researches historical and pedagogical problems of formation pupils' scientific outlook in the development of school education in Ukraine in the XX-th century.

Theoretical significance of the investigation:

– on the basis of learning and analysis of scientific sources in dissertation have been outlined methodological approaches, theoretical and methodical fundamentals of formation the pupils' scientific outlook as a product of theoretical and practical activities;

– have been defined structural components and reasons which influenced on the researched process in the XX-th century: among which the influence of school education's content, it's shapes, methods and ways of teaching;

– has been determined positive and negative influence of external conditions on formation of pupils'

scientific outlook in the educational and upbringing process in contemporary secondary school in Ukraine at different historical stages;

– the statuses and conclusions about the genesis of scientific outlook's, formations which gave us reasons for understanding, analysis and forecast of educational and upbringing process in Contemporary secondary school has been formulated;

– has been proved the effective influence of integral scientific outlook on the pupils such integrators of knowledge as: complex system of teaching, intersubject relations, method of projects, research and experimental work, labour, handicraft and profile education and the possibilities of their usage in practice have been illustrated.

Practical importance of obtained result implies in the creation of the curriculum didactic programme of special course, methodical recommendations for the created system implementation for students and teachers.

Key words: the content of education, scientific outlook, intersubject relations, world view, integration, knowledge, world outlook, the labour and handicraft education, complex system of teaching, material and technical guaranteeing.

Підписано до друку 29.09.2009 р.
Формат 60x84/16. Друк RESO.
Папір друк. Умовн. друк. арк. 1,9
Замовлення № 47. Наклад 100 прим.

Видрук оригінал-макету:
редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027